

Η ΓΡΑΙΑ ΩΣ ΠΡΟΔΟΤΙΣ ΕΙΣ ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Υ Π Ο

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ *

Πολλαχού του Ἑλληνικοῦ χώρου, ἰδίᾳ εἰς τὸν νησιωτικὸν καὶ ἐκ τοῦ ἡπειρωτικοῦ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Θράκην κ. ἄ., ἀπαντοῦν δημῶδεις παραδόσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται περὶ καταλήψεως ὄχυρων θέσεων (κάστρων κ. ἄ.) διὰ τῆς βοήθειας ἐντοπίου γραιίας, ἢ ὁποία ὑπέδειξεν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὸ ἀσθενὲς σημεῖον τῆς ὄχυνσως ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο οὗτος νὰ καταλάβῃ τὸ φρούριον.

Μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦτο εἶναι γνωσταὶ μέχρι τοῦδε παραδόσεις εἰδικῶς ἐκ τῶν νήσων Κύπρου, Νάξου, Κέας, Ἀμοργοῦ, Χίου καὶ Κυθήρων, ἐκ Δυτ. Θεσσαλίας (Θραψίμι Καρδίτσης), ἐξ Ἡπείρου, πρὸς δὲ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατ. Ρωμυλίαν καὶ Ἀνατολικὴν Θράκην ἐκ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων πρὸ τοῦ 1923.

Εἰς παράδοσιν τὴν ὁποίαν κατέγραψα τῷ 1960 εἰς Ἄνω Λεύκαρα Κύπρου λέγεται, ὅτι ἐκ τῆς ἐκεῖ πλησίον πηγῆς, τῆς καλουμένης τῆς Ἁγίας Μαρίνας, ἐπορίζετο ὕδωρ τὸ κάστρο τῆς Ρήγαινας, τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο ἔξωθι τοῦ χωρίου εἰς ἀπόστασιν δύο ὥρων, διοχετευομένου τοῦ ὕδατος εἰς τὴν θέσιν ταύτην διὰ σωλήνων.

Ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἐπολιόρκουν ἄνευ ἀποτελέσματος τὸ κάστρον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὑπερήσπιζεν ἡ Ρήγαινα, ἐσκέφθησαν οὗτοι νὰ στερήσουν τοῦτο τοῦ ὕδατος, ἵνα ἀναγκασθοῦν οἱ πολιορκούμενοι πρὸς παράδοσιν. Γραιῖα τις συλληφθεῖσα, ἐξαναγκάσθη ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν νὰ ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον θὰ εὕρισκον τὴν σωλήνωσιν τοῦ ὕδατος. Οἱ ἀμυνόμενοι στερηθέντες οὕτω τοῦ ὕδατος, ὑπεχρεώθησαν ἐκ τῆς δίψης νὰ ἐξέλθουν τοῦ φρουρίου, οὕτω δὲ ὁ ἐχθρὸς ἐγένετο κύριος αὐτοῦ¹.

* Ἀνεκοινώθη εἰς τὸ Δ' Διεθνὲς Συνέδριον διὰ τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν διηγήσεων, συγκροτηθὲν ἐν Ἀθήναις ἀπὸ 1 - 6 Σεπτεμβ. 1964.

1. Βλ. Λαογρ. Ἀρχ., χειρ. ἀρ. 2351, σ. 370-371. «*Κοντὰ στὸ χωρὸκὸ μας τὰ Λεύκαρα εἶναι τὸ νερὸ τῆς Ἁγίας Μαρίνας. Αὐτὸ τὸ νερὸ ἐπαίρναν το μὲ κυβέροκα (=κυνφέλαι, σωλήνες εὐρεῖς ἐκ κεράμου) στὸ Κάστρο, ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸ χωρὸκὸ μας δυνὸ ὄρες μὲ τὰ πόδια.*

Ἐτζεῖ πάνω ἑκατοῖκα ἡ Ρήγαινα. Ἦσαν οἱ Ἑνετοὶ νὰ πολεμήσουν τὸ μέρος κ' ἐτζεῖ πάνω, ἔν μποροῦσαν νὰ βκοῦσιν.

² *Ἐσκέφτηκα νὰ τοὺς κόφουν τὸ νερὸ ποὺ πάει ἔτζεῖ πάνω. Λαλοῦσιν πὼς ἦσαν μιὰν κοτζιά-*

Εἰς τὴν νῆσον Κέα φέρονται περὶ τοῦ πύργου εἰς Ἁγίαν Μαρίναν¹ καὶ τῆς τοποθεσίας Σπόλες² (ἔνθα τὰ ἔρειπια τῆς ἀρχαίας Καρθαίας) δημόδεις παραδόσεις, ὅτι κατελήφθησαν αἱ θέσεις αὗται ὑπὸ ἐχθρῶν (ὑπὸ Τούρκων ὁ πύργος τῆς Ἁγίας Μαρίας) διὰ τῆς ὑποδείξεως εἰς αὐτούς, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐκ Κύπρου διήγησιν, ὑπὸ γραίας τοῦ ὑδρεύματος τοῦ τόπου, τὸ ὁποῖον οὗτοι κατέστρεψαν, οὕτω δὲ ἐξηναγκάσθησαν οἱ ὑπερασπισταὶ πρὸς παράδοσιν ἕνεκα τῆς στερήσεως τοῦ ὕδατος.

Παράδοσις ἐκ Νάξου (Γαλανάδες) λέγει ὅτι Τοῦρκοι, ἀποβιβασθέντες εἰς Νάξον, ἀνεζήτησαν τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου Φιλωτίου, οἱ ὅποιοι, ἐγκαταλείψαντες τοῦτο, εἶχον κρυβῆ. Ἐνῶ δὲ βοσκὸς τις, συλληφθεὶς, δὲν ἔμαρτύρησεν εἰς αὐτούς τὴν κρύπτην, γραία, εἰς ἣν οἱ ἐχθροὶ ὑπεσχέθησαν νὰ χαρίσουν τὴν ζωὴν, ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς σπήλαιον ὅπου ἦσαν οὗτοι κρυμμένοι³.

Εἰς τὴν νῆσον Ἄμοργόν ὑπάρχουν τὰ τοπωνύμια: «Τοῦ Μαρκουλή» καὶ «τῆς Γριᾶς τὸ γκρέμισμα», τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ παράδοσιν καθ' ἣν πειραταὶ ἀνεζήτησαν τὸν ἥρωα Μαρκουλήν, ὅστις ἦτο κρυμμένος εἰς τὸ σπήλαιον ὅπου ἡ ὁμῶνυμος σήμερον θέσις. Τὸ κρησφύγετόν του ἀνεκάλυψαν οὗτοι ὑπὸ τὰς ὁδηγίας γραίας, τὴν ὁποίαν κατόπιν κατεκρήμνισαν ἀπὸ τὴν ἀπότομον θέσιν ἔξωθι τοῦ σπηλαίου πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ὠνομάσθη ἡ θέσις σήμερον «τῆς Γριᾶς τὸ γκρέμισμα»⁴.

Εἰς Κύθηρα λέγεται ἀπλῶς περὶ γυναικός, ἡ ὁποία, συλληφθεῖσα ἔξω τοῦ πο-

καρη (=γραία) καὶ ἐβίασαν τὴν νὰ τοὺς πῆ πόθεν πίνουν νερὸ ἴτζει πάνω.

Λέει τους: Νὰ πάρετε μιὰ φοράδα νὰ τὴ φήσετε νὰ θυράση πέντε μέρες καὶ νὰ τὴν ξαπολύσετε ἔκειαχαμαὶ πὸν θὰ σκαλισθὲν νὰ θκειάψετε (=σκάψετε) καὶ νὰ βρῆτε τὸ νερό.

Ἐπῆεν ἡ φοράδα καὶ ἤθραν το κ' ἔκοψάν το. Ὅταν ἔκοψαν τὸ νερὸ αὐτοὶ πού ἴσαν μέσ' σὸ κάστρο ἐκατέβηκαν μέσ' σὸ κάμπο κ' ἐπολέμησαν. Ἐγινε μεγάλη σφαή. Τὸ μέρος αὐτὸ ὅσοι σήμερο ὀνομάζεται Σφαίνα, καὶ ἀπὸ τῆ σφαή τὴν πολλή ἡ γῆ ἐχόρτασε γαῖμα...». Παραλλαγὰς τῆς παραδόσεως ταύτης βλ. εἰς τὸ περ. «Μαθητικὴ Ἑστία», ἔτ. Δ' (1953) ἀρ. 10, σ. 39, ἔτ. Ε' (1955) ἀρ. 15, σ. 158.

1. «Ἡ Ἁγία Μαρίνα ἦτανε παλαιὰ μοναστήρι... Τότες πὸν ἤρθανε οἱ Τοῦρκοι ἐπήγανε σὸ μοναστήρι οἱ Χριστιανοὶ κ' ἐκλειστήκανε... Μιὰ γριὰ ἔμαρτύρησε ἀπὸ πού παίρουνε νερὸ κ' ἐρίανε καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐκόψανε τὸ νερὸ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀναγκαστήκανε νὰ παραδοθοῦνε» (Λ.Α. χειρ., ἀρ. 2340, σ. 186, συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κέα, 1960).

2. Ἐνθ' ἀν., σ. 364.

3. Βλ. Λ.Α. χειρ., ἀρ. 1466, σ. 342 (συλλ. Δ. Κορακίτου, Γαλανάδες Νάξου, 1920). Τὴν παράδοσιν ταύτην ὡς καὶ τὴν ἐπομένην ὀφείλω εἰς τὸν συνάδελφον κ. Στ. Ἡμελλον, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ ἐντεῦθεν.

4. Λ.Α. χειρ., ἀρ. 2764, σ. 55 (συλλ. Στ. Ἡμέλλου, Λαγκάδα Ἄμοργου, 1963).

λιορκουμένου φρουρίου τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ἐπειθαναγκάσθη ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ κλειδιά τῆς πόλεως ¹.

Ἐκ προσφύγων ἀπὸ τὸν Στενίμαχον τῆς Ἁνατ. Ρωμυλίας προέρχεται ἡ παράδοσις καθ' ἣν ἡ λιθίνη προεσοχή, καλουμένη Ἁναθεματίστρα, ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὀνόματι «Κούτρα» τοῦ ὄρους Ροδόπη, θεωρεῖται ὡς μορφή ἀπολιθωμένης γυναικός. Παραδίδεται δὲ σχετικῶς ὅτι, ὅτε οἱ Τούρκοι ἐπολιόρκουν ἄνευ ἀποτελέσματος τὸ φρούριον τοῦ Στενιμάχου, γυνή τις, ἰσταμένη ἐκεῖ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ροδόπης καὶ νήθουσα, ἔδειξεν εἰς τὸν ἐχθρὸν δίοδον δι' ἧς ἐπέτυχεν οὗτος νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ καταλάβῃ τὸ φρούριον. Ὁ προδοθεὶς βασιλεὺς «κατηράσθη τότε τὴν προδότριαν ἣτις μετεβλήθη ὡς εἶχεν εἰς λίθον» ².

Τὸ θέμα τοῦτο τῆς προδοσίας γενικῶς ὑπὸ γραίας ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλας λαϊκὰς παραδόσεις. Οὕτως εἰς τὸ Θραμίμι, εἰς τὴν περιφέρειαν Καρδίτσας, ὑπάρχει ἡ παράδοσις περὶ ἀνακαλύψεως τοῦ ὕδρουματος πλησιοχώρου φρουρίου εἰς τὴν τοποθεσίαν «Κολοκριά» ³ καθ' ὅμοιον τρόπον, ὡς εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐκ Κύπρου, εἰς δὲ Ἡπειρωτικὴν λέγεται περὶ ὑποδείξεως ὑπὸ γραίας εἰς τὸν ἐχθρὸν, τοὺς Τούρκους, τοῦ τόπου εἰς Σωφράτικα ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἀργυροκάστρου ⁴.

Εἰς ἄλλας παραδόσεις τέλος ἀναφέρεται ἡ γραία ὡς ἡ αἰτία τῆς καταλήψεως τόπων ὑπὸ ἐχθρῶν οὐχὶ καθ' εὐθείαν διὰ προδοσίας ὑπ' αὐτῆς ἀλλ' ἔνεκα γεγονότων σχετικῶν, ἥτοι συλλήψεως γραίας ὑπὸ Τούρκων ἔξωθι τῆς κρύπτης τῶν ὁμοχωρίων της (Μεστὰ Χίου) ⁵, ἐγκαταλείψεως ὑπ' αὐτῆς νήματος εἰς τὴν βρύσιν, τὸ ὅποιον, ἐκτυλισσόμενον πρὸς τὸν κρυψῶνα, ὠδήγησεν οὕτως τὸν ἐχθρὸν πρὸς ἀνακάλυψίν του (Ὅριον Εὐβοίας) ⁶, εἶτα ἐκ τῆς ἐξόδου καὶ εἰσόδου διὰ θυρίδος τοῦ κάστρου πουλιῶν, ἀνήκοντος εἰς γραίαν (Σαμοκόβον Ἁνατ. Θράκης) ⁷ κλπ.

Σημειοῦμεν ἔτι ὅτι ἡ γραία, ὡς γνωστόν, ἀποτελεῖ, θέμα πολὺ κοινὸν εἰς τὴν

1. Βλ. Ἰωάν. Π. Κασμάτη, Ἐκ τῆν παλαιὰ καὶ σύγχρονη Κυθηραϊκὴ ζωὴ. Μέρο. Α'. Ἀθήναι 1957, σ. 77-78.

2. Λ.Α. χειρ. ἀρ. 896, σ. 68. (συλλ. Βλ. Σκορδέλη. Φιλιππούπολις, 1873). Ἡ παράδοσις αὕτη ἐδημοσιεῖθη ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Σκορδέλη εἰς τὴν Ἔσθιαν, ἔτ. ΚΔ' (1887) σ. 438. Βλ. ἔτι περὶ τῆς διηγήσεως ταύτης καὶ εἰς Κοσμᾶ Μυρτίλου Ἀποστολίδου, Ὁ Στενίμαχος, ἐν Ἀθῆναις 1962, σ. 67, 140-141, ἔνθα ἡ τοποθεσία «Ἁναθεματίστρα» ἀναφέρεται μὲ τὸ ὄνομα «Ἁναθεματισμένη».

3. ΛΑ χειρ., ἀρ. 2301, σ. 481, συλλ. Δ. Λουκάτου, 1959.

4. Βλ. Κώστα Κροστάλλη, Τὰ ἅπαντα, Ἀθήναι 1948, σ. 148-152.

5. Λ.Α. χειρ., ἀρ. 692, σ. 61, συλλ. Στ. Βίου.

6. Λ.Α. χειρ., ἀρ. 1608, σ. 85-86, συλλ. Ν. Δαλλιάνη, Ὅριον Εὐβοίας 1930.

7. Βλ. Δημ. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Σαμοκοβίου Ἀνατολ. Θράκης, Ἀρχ. Θράκ. Λαογρ. καὶ γλωσσ. Θεσ., 7 (1940-41) σ. 147, 148.

δημόδη παράδοσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἄλλων λαῶν. Οὕτως ἀναφέρεται αὕτη εὐρύτατα εἰς παροιμίας καὶ γνώμας¹ ἐπίσης ἀπαντᾷ αὕτη εἰς μαγικάς ἐνεργείας καὶ πράξεις ὡς τὸ κύριον πρόσωπον, πρὸς δὲ καὶ εἰς παραμύθια ἑλληνικὰ καὶ ἄλλων λαῶν², εἰς τὰ ὁποῖα αὕτη συμβουλεύει ἢ συνεργεῖ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν δυσκόλων πράξεων. Αὕτη ἀπαντᾷ προσέτι καὶ εἰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, εἰδικῶς εἰς τὸν κύκλον τῶν περὶ τῆς ἀπολιθώσεως ὑπὸ τοῦ Μάρτη γραιῆς βοσκοῦ μαζὶ μὲ τὰ πρόβατά της, διότι τὸν περιεφρόνησεν³.

Ἡ διήγησις αὕτη περὶ τῆς ἀπολιθώσεως τῆς γραιῆς μὲ τὰ πρόβατα ἢ τὰ τυριά της ὑπὸ τοῦ Μάρτη συνεχίζει ἀσφαλῶς παλαιὰν παράδοσιν, ὡς περὶ τούτου συνάγεται καὶ ἐκ τῆς πλατείας διαδόσεώς της εἰς πλείστας περιοχὰς ἄλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πλῆθους τῶν τοπωνυμίων μὲ τὰ ὀνόματα: τῆς Γραιῆς ὁ σωρός, τῆς Γραιῆς τὸ πῆδημα, τῆς Γραιῆς τὸ μνήμα κ.ἄ.⁴ Ὑπεστηρίχθη μάλιστα ἡ γνώμη, ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐνταῦθα Γραιῆ διασώζεται ἀρχαία λέξις ἢ ὁποῖα ἐσήμαινε Γαῖα⁵.

Ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων περὶ τῆς ἀπολιθώσεως τῆς γραιῆς ὡς καὶ τῶν παραμυθιακῶν διηγήσεων περὶ παροχῆς βοθηθείας ὑπ' αὐτῆς εἰς ἐκτέλεσιν δυσκόλων πράξεων, δύνανται νὰ διακριθῶν εἰς ἰδιαιτέρον κύκλον αἱ ὡς ἀνωτέρω δημώδεις παραδόσεις ἐκ Κύπρου, Νάξου, Ἀμοργοῦ, Ἀνατ. Ρωμυλίας καὶ ἄλλαι περὶ τῆς γραιῆς, διὰ προδοσίας τῆς ὁποίας ἐγένετο κατορθωτὴ ἢ ἄλλωσις ὠχυρωμένων θέσεων (πύργων, πόλεων κ. ἄ.).

Τοῦ τύπου τούτου τῶν διηγήσεων, δηλ. τῶν περὶ τῆς προδοτικῆς γραιῆς, παλαιότεραν παραλλαγὴν γνωρίζω τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Ἰω. Τζέτζου (12 αἰ.) εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὴν Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου, στίχ. 826: καὶ πέμπτελον γραῦν μαρμαρομένην δέμας (=τὴν φλύαρον γραιῖαν τῆς ὁποίας τὸ σῶμα ἀπελιθώθη). Ὁ

1. Βλ. Νικ. Ἀνδριώτου, Δοκίμιον γιὰ λαογραφικὴ σύνθεσις, Νέα Ἑστία, 24 (1938) σ. 1373 κ.ἑξ.

2. Βλ. προχείρως α) περὶ τῶν ἑλληνικῶν: περ. Παρνασσός 9 (1885) σ. 360-61. Δελτ. Ἰστ. Ἑθν. Ἐταιρ., Α' (1883-84) σ. 694. Κρητ. Λαός, Α' (1909) σ. 78. Βλ. καὶ Γ: Μέγαν εἰς Λαογρ, τόμ. 15, 1953, σ. 9 ἀρ. 3, σ. 9-10 ἀρ. 4, σ. 20 καὶ εἰς Mélanges Octave et Melpo Merlier, tome II, 1956, σ. 158, 160, 163-166, 169. Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, ἐν Ἀθήναις [1920], σ. 142 κ.ἑξ. β) περὶ τῶν ξένων: J. Bolte und G. Polívka, Anmerkungen zu den Kindern- u. Hausmärchen der Brüder Grimm, Bd. I, ἀρ. 14, Bd. II, ἀρ. 122, 125, 133. Stith Thompson, Motif-Index of Folk-Literature, H. 971, K. 2293.

3. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Α', 1904, σ. 166, ἀρ. 303 (Ἰμβρον). Πρβλ. καὶ Κ. Α. Ρωμαίου, Ἡ Γραιῆ, μυθικὴ μορφή ἀρχαία. Προσφορά εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 564.

4. Βλ. Κ. Ἀ. Ρωμαίου, ἐνθ' ἄν., σ. 566 κ. ἑξ.

5. Ἐνθ' ἄν., σ. 578.

Τζέτζης συνδέει τὸν στίχον τοῦτον πρὸς τὴν διήγησιν εἰς τὴν Ὀδύσσ. θ, 226-366 ἔνθα λέγεται, ὅτι ἡ Ἄφροδίτη, ὀργισθεῖσα μετὰ τὸν χλευασμὸν τῆς ὑπὸ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν, ὅτε κατελήφθη μοιχευομένη μετὰ τὸν Ἄρην, ἀπῆλθεν εἰς Κύπρον ὅπου καὶ ἐκρύβη· προσθέτει δὲ ὁ Τζέτζης, ὅτι «οἱ Θεοὶ ἐρευνῶντες ἐκεῖσε εὔρον αὐτήν, γρὰς ὑποδειξάσης τὸν τόπον ἔνθα ἦν κεκρυμμένη, ἐρωτηθείσης παρὰ τῶν Θεῶν, εἰ οἶδε ποῦ ἐστὶν Ἄφροδίτη. Ἦν ἡ Ἄφροδίτη ὀργισθεῖσα ἐμαρμάρωσε καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἴσταιται ἡ στήλη αὐτῆς ἐκεῖσε»¹.

Σημειωτέον ὅτι περὶ ἀπολιθώσεως γυναικὸς ὑπὸ τῆς Ἄφροδίτης ὑπῆρχε καὶ ἕτερος ἀρχαῖος μῦθος εἰς Κύπρον. Κατὰ τοῦτον ἡ νεᾶνις Ἀναξαρέτη ἀπελιθώθη ὑπὸ τῆς Θεᾶς, διότι περιεφρόνησεν, ἀκόμη καὶ νεκρὸν, τὸν Ἴφιον, ὁ ὁποῖος ἠτύοκτόνησε διὰ τὸν ἔρωτα πρὸς αὐτήν². Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν, ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Ἑρμησιάνακτος (Ἄντωνίου Λιβεράλις, Μεταμορφ. συναγ. λθ' (ἔκδ. G.A. Koch), ἡ ἀπολιθωθείσα ἐκαλεῖτο Ἀρσινόη, ὁ δὲ ἀποβιώσας ἐραστὴς Ἀρχεοφῶν³.

Ἐκ τῶν κυπριακῶν μύθων τούτων δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν παλαιότερον τὸν περὶ τῆς ἀπολιθώσεως τῆς γραίας, ἡ ὁποία ὑπέδειξεν εἰς τοὺς Ὀλυμπίους τὴν κρύπτῃν ὅπου εἶχε καταφύγει ἡ Ἄφροδίτη.

Αἱ νεοελληνικαί, ὡς ἄνω, παραδόσεις μετὰ τὸ αὐτὸ θέμα, δηλ. τῆς γραίας προδοτίδος, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον εἰς τὴν ἐκ Στενιμάχου φέρεται περὶ τῆς ἀπολιθώσεως αὐτῆς κατόπιν κατάρας, ὡς καὶ εἰς τὸν ἀρχαῖον μῦθον, εἰς δὲ τὴν ἐξ Ἀμοργοῦ περὶ κατακρημνισεῶς τῆς ὑπὸ ἐχθρῶν, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἀποτελοῦν ὡς θέμα ἐπιβίωσιν εἰς τὸν λαὸν ἀρχαίων μύθων τοῦ τύπου, ὡς ἀνωτέρω, περὶ τῆς ἀπολιθώσεως ὑπὸ τῆς Ἄφροδίτης τῆς προδοτίδος γραίας.

Ὁ μῦθος οὗτος μετὰ θέμα γενικῶς τὴν γραϊαν ὡς προδοτὴν θὰ ἦτο καὶ τότε νομίζω εὐρῶως διαδεδομένος εἰς τὸν λαόν, θὰ ἀνῆκε δ' ἴσως εἰς κύκλον παραδόσεων, σχετικῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων κατὰ τοὺς πρωίμους χρόνους τῆς Ἀρχαιότητος ἀσκουμένην συστηματικῶς πειρατείαν καὶ ληστείαν ὡς μέσον βιοπορισμοῦ. Περὶ τοῦ τρόπου τούτου τοῦ βίου ἀναφέρεται χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν Ὀδύσσ. θ 158-164, μαρτυρεῖ δὲ σαφῶς ἀργότερον ὁ Θουκυδίδης (Α' 5, 7, 8).

1. Ἰω. Τζέτζον, Σχόλια εἰς Λυκόφρ. Ἄλεξ. στ. 826 (ἔκδ. Chr. Gott. Müller, vol. II, 1811, σ. 812). Τὴν παράδοσιν ταύτην παραθέτει ὡς βυζαντινὴν ὁ Φαῖδ. Κουκουλές, εἰς συλλογὴν τοῦ βυζαντινῶν παραδόσεων. Βλ. εἰς Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ., 22 (1952), σ. 16 (=Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμὸς, ΣΤ', σ. 309).

2. Ovid. Μεταμ. IV, 760.

3. Ὁ Πλούταρχος. (Ἑρωτικ. Δ) καλεῖ τὸν νέον τοῦτον Εὐξύνθητον, τὴν δὲ σκληρόκαρδον νέαν Λευκομάντιν. Βλ. πλήρη βιβλιογραφίαν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ Λυκόφρονος ὑπὸ Carl von Holzinger, Leipzig 1895, σ. 290 (στ. 826).

R É S U M É

La vieille femme comme traîtresse dans les légendes populaires grecques.

par G. Spyridakis

Dans maints districts du territoire hellénique tout particulièrement dans les îles et dans certaines régions de Thrace, de Roumélie, de Thessalie etc. on trouve des légendes dans lesquelles une vieille femme du pays joue le rôle de traîtresse pendant le siège des fortifications. Elle désigne à l'assiégeant d'un château fort le point faible de la fortification, ce qui permet à l'ennemi de s'en emparer facilement etc.

Dans une légende que l'auteur a enregistré en 1960, à Ano Lefkara (Chypre), il est dit qu'une source nommée Aghia Marina approvisionnait en eau le château-fort, situé à deux heures de distance du village. L'eau y parvenait par des canalisations.

Lorsque les Vénitiens assiégèrent ce château-fort, qui était défendu par la Reine (Πήγαινα) et dont ils ne parvenaient pas à s'emparer, ils décidèrent de détruire le système d'adduction d'eau, afin de contraindre les assiégés à se rendre. Une vieille femme, arrêtée par les assiégeants, fut forcée de leur désigner l'emplacement des tuyaux. Les défenseurs privés d'eau durent sortir du fort, et c'est ainsi que l'ennemi parvint à s'en emparer.

Il existe dans l'île de Kéa des légendes analogues, relatives au château-fort de Pyrgos à Aghia Marina, et à celui qui est situé au lieu-dit Spolès (où se trouvent les ruines de l'antique Karthaia). Ces forts furent occupés par l'ennemi à la suite d'indications fournies par une vieille sur le système d'approvisionnement en eau. En détruisant la canalisation l'ennemi força les défenseurs à se rendre.

Une autre légende populaire de Galanades (à l'île Naxos) rapporte que les Turcs, après avoir débarqué à Naxos se mirent à la recherche des habitants qui se cachaient après avoir abandonné leur village. Tandis qu'un berger qu'ils avaient arrêté refusait de leur dévoiler l'emplacement de la cachette, une vieille femme, à laquelle ils avaient promis la vie sauve, les conduisit jusqu' à la grotte où les villageois s'étaient réfugiés.

Dans l'île d'Amorgos il existe deux emplacements, l'un nommé «Mar-

couli», l'autre «Précipice de la vieille femme». Ils sont liés tous deux à la légende suivante. Des pirates partis à la recherche du héros Marcoulis, caché dans la grotte de même nom, parvinrent à découvrir sa retraite grâce aux indications d'une vieille femme, que par la suite ils la précipitèrent dans la mer du haut de la dite grotte.

A Cythère (Cérigo) il est également question d'une femme qui, arrêtée par les assiégeants devant le fort de St Démétrius, fut contrainte par eux de leur livrer les clefs de la ville.

Des réfugiés de Sténimachos, en Roumélie Orientale, connaissent une légende selon laquelle une saillie rocheuse, dénommée Koutra et située au sommet du mont Rhodope, représente une femme pétrifiée. Au moment où les Turcs assiégeaient la ville, une femme se trouvant au haut de la montagne indiqua à l'ennemi un passage par où celui-ci parvint à se faufiler et à occuper la forteresse. Le roi trahi maudit la traîtresse qui fut changée en pierre.

Ce thème de la vieille traîtresse se trouve encore dans des légendes de Thessalie Occidentale et d'Epire du Nord.

La vieille femme, considérée comme conseillère et complice pour la réussite d'un projet constitue, comme on le sait, un thème commun dans la tradition populaire et en particulier dans les contes, non seulement dans ceux du peuple grec mais aussi dans ceux d'autres peuples.

Déjà dans l'antiquité la vieille femme apparaît comme le personnage principal dans les activités magiques. Dans les contes même elle assiste, comme aide ou conseillère, à l'exécution d'opérations difficiles. Elle apparaît de même dans les légendes populaires, comme dans le cycle de la vieille bergère pétrifiée par le froid du mois de mars en punition de son dédain envers ce mois.

Le conte de la vieille bergère pétrifiée avec ses moutons ou ses fromages appartient à une légende déjà très ancienne. Sa diffusion ainsi qu'un grand nombre de toponymies comme celles du «Cadavre de la Vieille», du «Saut de la Vieille», du «Tombeau de la Vieille» et d'autres semblables le prouvent.

On a même soutenu que dans ces cas le nom de Γραία (vieille) provient du mot antique Γραία (terre).

On doit distinguer ces dernières légendes de celles connues à Chypre, Naxos, Amorgos et en Roumélie Orientale, qui traitent de l'assistance

donnée par une vieille femme durant l'assaut d'une place forte, légendes qui appartiennent à un cycle spécial.

La plus ancienne variante appartenant à ce cycle est celle citée par Jean Tzetzés (12ème siècle) dans ses Commentaires sur l'«Alexandra» de Lycophron, vers 826. Il est dit dans ce poème et ces commentaires qu'Aphrodite tournée en dérision par les Dieux de l'Olympe à cause de son adultère avec Arès, s'irrita et se cacha à Chypre. L'ayant recherchée en vain, les Dieux finirent par la retrouver grâce aux indications d'une vieille femme qu'Aphrodite furieuse métamorphosa en pierre. Tzetzés rapporte également qu'«une stèle s'élève encore de nos jours sur cet emplacement».

Il existe aussi à Chypre une autre légende antique ayant pour thème la pétrification d'une fille par Aphrodite. Cette fille nommée Anaxarète ayant méprisé un amoureux du nom d'Iphis, même après qu'il se fût suicidé par amour pour elle, fut pétrifiée par la Déesse.

Parmi ces mythes Chypristes, celui de la traîtresse pétrifiée doit être considéré comme étant le plus ancien.

Comme dans le mythe antique, parmi les légendes populaires néohelléniques, seule la légende de Sténimachos fait allusion à la pétrification de la traîtresse, survenue à la suite d'une malédiction.

L'auteur estime que ces légendes doivent constituer une survivance populaire du mythe antique de la vieille traîtresse changée en pierre par Aphrodite. Cette dernière forme devait également être populaire dans l'antiquité.

Le mythe de la vieille traîtresse en général, croit l'auteur, devait être alors aussi répandu, et appartenait peut-être à un cycle de légendes relatives à la piraterie et au pillage, exercés systématiquement comme moyen d'approvisionnement à une époque reculée, par les Grecs et par les Barbares; le fait est attesté explicitement dans l'Odyssée VIII, 158-164, et plus tard dans Thucydide (I 5, 7, 8).